

Emakumeak eta frankismoaren errepresioa

Zigorra zigorraren gainean

1936ko uztaileko matxinada militarra lehen garaipen izpiak ikusten hasi zenetik, ondo zehaztu zuten zein izango zen, hortik aurrera, “Espainia Berria” emakumeek bete beharreko papera: etxeko erregina, seme-alaben hezitzailea eta senarraren zaintzailea. Aktiboki edo pasiboki orden berriaren aurka azaldu zirenek, II. Errepublikaren aldeko ekintzetan parte hartu zutenek edota momentu txar batean leku desegoki batean zeudenek errepresio gogorra jasan zuten, askotan gizonena bezain bortitza. Hala ere, emakumeen errepresioak ezaugarri bereziak zituen.

ANDER LEON

EMAKUMEEN ESPETXEEN INGURUAN ikerketa ugari egin dira azken urteetan. Ricard Vinyes, Fernando Hernandez, Giuliana di Febo eta gure artean, besteak beste, Xabier Basterretxea, Arantza Ugarte, Maria Gonzalez edo Eduardo Barinaga aritu izan dira horretan. Bereziki aipagarria da EHUko Kriminologia Institutuan, Emakundek lagunduta, burutu den ikerketa multidisziplinaria. Autore hauek idatzitako lanak, dokumental batzuk eta pelikularen bat edo beste oso lagungarriak izan dira errealitate hori ezagutarazteko. Urte askotan ezkutuan egon dira testigantza horiek. Sarritan

Gerra Zibilean frankistek ilea moztutako emakume errepublikarrak.

emakumeen isiltasunari leporatu izan zaio, baina beraiek argi dute: “Guk beti hitz egin dugu, baina inork ez zigun entzuten”.

Leporatutako delituak

Errepresio frankistaren ondorioak jasateko, emakumea izanez gero, ez zen beharrezkoa espetxeratua edo atxilotua izatea. Asko izan ziren, esate baterako, lan egiteko aukerarik izan ez zuten alargunak, miserian bizitzera kondenatuak “gorri” baten senideak izateagatik. Beste askok familia ibiltariak osatu zituzten, Espainiako geografian zehar mugituz senarra, semea edo aitaren atzetik hauen ibilbide penitentiarioaren segizioa egiten. Kasu haue-





E. PINEIRO

Saturrarango kartzelako emakumeak, argazkirako posatzen.

tan, maiz duintasunik gabeko lanpostuak (prostituzioa barne) bete behar izan zituzten senideei espetxe barruan behar zutena eman ahal izateko. Emakumeak eta bakarrik emakumeak izan ziren kanpoko laguntza hau aurrera eraman zutenak. Alderantzizko kasurik ez da ezagutzen. Emakume presoek kasuan askatasun faltari bakardadea gehitu behar zaio. “Espetxe barruan gure burua baino ez genuen”, esan ohi dute.

Atxilotutakoaren artean, leporatutako delituari erreparatzen badiogu bi multzo handi bereiz ditzakegu. Lehenengoan, araudi frankistaren arabera, lege haustura egin zutenak zeuden. Hauek, gizonezkoak bezala, errepublikaren alde edo faxismoaren kontrako borrokan nabarmendutako militanteak ziren: abertzaleak, komunistak, sozialistak, anarkistak, feministak... Borroka egin zuten eta beraien konpromiso mailagatik, bazekiten errepresio gogorra jasotzeko aukera handiak zituztela. Beraien ideologiarekiko koherentziaz zetorkien patu iluna onartzen zuten eta espetxe barruan, modu batez edo bestez, borrokarekin segitzeko asmoa azaltzen zuten.

Errepresio zuzenaren biktimen bigarren taldea askoz zabalagoa eta anitzagoa izan zen. Delitu zehatzik ez zitzaien lepo-

ratzen, “ondoan” egotea baizik. Errepublikazale baten emaztea, alaba edo ama izatea nahikoa zen zorigaiztoko talde honetako kidea izateko. Egoera honen inguruko testigantzak ugariak dira. Saturrarango kartzelako emakume baten esaldiak argi uzten du hori: “nola nire senarra ez zuten aurkitu, ni hartu ninduten”, edo aurrerago ikusiko dugun Larragako nerabe baten kasua, aitarekin batera atxilotua. Errepresio mota honen helburua, beraien emazte edo alaben bidez, ihes egindako gizonak zigortzea zen, logika frankista erabiliz, beraien “propietatea” erasoz.

Zigorrak

Frankismoak, hasiera-hasieratik garbi utzi zuen zein izango zen beraien justizia sistema. Jimeno Jurio historialari nafarrak garbiketa politikoa terminoa proposatu zuen egindako errepresioa izendatzeko. II. Errepublikan indarrean jarritako erreforma guztiak deuseztatua izan ziren eta lege berezi batzuen bidez, eredu berria, erabat punitiboa, martxan jarri zuten. Gauzak horrela, gaizkilea zuzentzeko asmoa aplikatzeari eta garbi jakin behar zuten zein zen haien etorkizuna. “Irabazleak eta galtzaileak egongo dira”. “Beraien akatsak odolez ordainduko

Zigor asko espetxeko hormetatik kanpo burutu ziren. Hauetako batzuk emakumeei bakarrik ezartzen zitzaizkien: ilea moztea, rizino olio edanaraztea, bortxaketak...



IZARREN ARGIA / FLICKR



IZARREN ARGIA / FLICKR



IZARREN ARGIA / FLICKR

Gerra Zibilean emakumeek jasandako errepresioaz hainbat pelikula egin dira azkenaldian. Euskaraz, Saturrarango kasua jorratu dute Mikel Ruedak zuzendutako *Izarren Argia*-k (goiko irudietan eszena batzuk), eta *Debekatua dago oroitzea*, Josu Martinezen eta Txaber Larreategiren dokumentalak.

dituzte”. Horiek ziren hasierako gerraondoan irabazleek idazten zituzten esaldiak. Helburua lortu ahal izateko, heriotza zigorra erabiltzeko, ez zegoen inolako oztopo moralik. Victor Mañu apaiz nafarrak hala adierazi zuen: “Bosgarren agindua, ‘Ez duzu hilko’ da, baina salbuespenak daude”.

Emakumeen artean fusilamenduak ez ziren oso gertaera ohikoak eta egin zirenei ez zitzairen inolako publizitaterik eman. Ezagunak dira, hala ere “13 Arrosen” hilketak edo Guillenako 17ak. Haurdun zeuden kondenatutako kasuetan, emakumea erditu arte itxaroten zen fusilatzeke. Haurra Estatuak zainduko zuen, ama akabatu eta gero.

Espetxea zen, beraz, emakumeentzako zigorrak ohikoena. Aurretik zeuden kartzelak azkar bete ziren tropa frankistek harrapatutako preso kopuru handia zela-eta. Espainia Berria edozein eraikin egokitzen hasi zen prisiario funtzioa bete zezan. Biltegiak, zezen plazak, komenturak, zine-aretoak... Edozein tokik balio zuen. Bizkaiko eta Gipuzkoako kostaldeko mugan, Ondarroa eta Mutriku artean, garai batean luxuzko hotela, geroago seminarioa eta azkenean koartela izan zen

eraikin multzoa, Estatuako emakumeen kartzela handiena bihurtu zen: Saturrarango Espetxe Zentrala. Bertan, eta garaiazen arabera, batez beste 2.000 emakume inguru giltzaperatuak egon ziren 1938tik 1944ra arte.

Kartzela horretaz gain, Euskal Herrian Zornotzakoa, Bilbokoa, Gasteizkoa eta Iruñeko bi izan dira emakumeentzako espetxe bezala dokumentatu direnak. Gauza jakina da, emakume asko beste atxiloketa zentro edo espetxeetan giltzaperaturik egon zirela, baina arestian aipatutakoak dira soilik emakumeentzat atondutako kartzelak. Espetxe hauen ezaugarri nagusienetakoa mojen presentzia izan zen. Errepublikara garaietan debekatu egon ondoren, zaintza lanak egitera itzuli ziren, baina ez horrenbeste aurretik egondako prisiarioetara baizik eta komentuetan edo seminarioetan sortutako berrietara, Saturraranera edo Zornotzara adibidez. Horrek, kontrol politikoaz gain, kontrol ideologikoa eta morala bermatzen zuen, emakume “galdu” hauek gertutik jarraitu ahal izateko. Onura handia lortzen zuten bai Estatuak baita Elizak ere. Frankistek eraikin berriak eta eskulan merkea lortzen zuten. Erakunde



Antolatzailea: Babesle Nagusiak
 Obra Social Fundación 'la Caixa'
 bertsozaleak
 radio vitoria
 ASARMA-ERRODIA
 Aforazio izena emateko: saila bakoiti bakoiti telefono: 675 70 79 71 edo araba.sustapena@bertsozale.com



2. KANPORAKETA

Otsailak 18, ostirala, 20:30ean afaria, 10:30ean saioa

Asier Otamendi
 Andere Arriolabengoa
 Serapio Lopez
 Iker Agirre
 Amaia Lasaga
 Maialen Sz. de Okariz

OIONgo Azkenak Elkartean





katolikoek Jaungoikoaren bidera erakartzeko emakume galduen multzo handia. Guztiak irabazle.

Kartzeletako bizimodu gogorra ahaztu gabe, zigor asko espetxeko hormetatik kanpo burutu ziren. Hauetako batzuk emakumei bakarrik ezartzen zitzaizkien. Sexu bereizketa horrek eta ekintza horien maiztasunak zigor berezien bat-batekotasunaren teoria baztertzen dute. Goitik planifikatutako eta agindutako mendekuak izan ziren.

Garaiko emakumeen ikur femeninoena ile luzea zen, gizonengandik bereizten zituena eta, askotan, edertasunaren seinalea zena. Zigor ohikoenetako ilea mozkea zen, burusoiltzea. Hau kentzea emakume kondizioa ezabatzea zen, ia biluztea. Gainera denboran luze irauten zuen iraina zen, ileak aurreko egoera berreskuratu arte hilabeteak behar baitzituen. Batzuetan, adar moduko bi xerlo uzten zitzaizkien demonio itxura har zezaten, “gorria-infernua” lotura eginez. Gainera, askotan, ile mozketak hauek publikoak ziren; adibidez, 1936ko irailean, tropa frankistek Donostia hartu ostean Amarako Easo plazan burutu zirenak.

Higienearen ukapena izan zen bigarren zigor motaren helburua. Rizino olioak edanaraztearen ondorioek zikinkeriko bikoitza eraku-

tsi nahi izan zuten: alde batetik gorputzarena eta bestetik arimarena. Espainia Berriko emakume ereduariaren antitesia. Isabel Katolikoa edo Jesusen Teresaren garbitasunetik ezin urrutiago kokatuak. Ikerlari batzuen arabera, ekintza hauek, barruko demonioak ateratzearen ideiarekin lotzen dute, berriro infernua eta marxismoaren ideiak elkartzuz.

Emakume gehienek ez zituzten ezkutuan pairatzen aipatutako zigorrak. Duintasunaren ukapenean kokatu ahal ditugu desfile publikoak, ile mozketak edo rizino olioak edan eta gero erakustaldi publikoak herriko plazetan. Erriberako herrietan jasotako testigantzetan gertaera horien inguruko aipamen ugari daude. Helburu bikoitza zuten. Alde batetik

emakumeak eta beraien senideak umiliatzea eta bestetik herritar neutralak edo zehaztugabeak izutzea, balizko etsaiei ikusaraztea zer gerta zekiekeen erregimenaren alde ez zedenei.

Bortxaketek atal berezia merezi dute. Komisaldegietan, koarteletan edo espetxetan ohikoak ziren. Gerra guztietan tresna bezala erabilia izaki, Gerra Zibilean ere ez zen salbuespena izan bortxaketa. Hala ere, horren gaineko testigantza zuzenak ez dira gehiegi.

Emakume askok, latsagatik edo, bere baitan gorde

izan ditu horrelako pasarte ilunak. Ezagutzen ditugun kasu gehienak, bortxaketaren biktima izan ez den beste emakume batek kontatutakoak dira, beti ere argi utziaz berari ez ziotela ezer egin. Beste kasu batzuk jakin ditugu bortxatu ondoren hil egin zituztelako. Horren adibide lazgarrietakoa Nafarroako Larraga herriko Maravillas Lambertoren kasu ezaguna dugu. Vicente Lamberto, II. Errepublikaren garaian UGTko militantea izan zena, atxilotzera joan zirenean, 1936ko abuztuan, 14 urteko bere alabak, Maravillas izenekoak, berekin joan nahi izan zuen. Goardia Zibila eta beraiekin zihoazen falangista eta erreketak ados azaldu ziren. Herriko udaletxera helduta, aita giltzaperatu eta alaba behin eta berriro bortxatu zuten, Vicentek ziegatik dena entzuten zuen bitartean. Hurrengo egunean aita eta alaba akabatu zituzten. Maravillasen gorpu biluztua txakurrek jateko bota zuten.

Espetxean ama izatea

Espetxeratuak izan ziren emakume gehien senarrak edo bikotekideak, kartzelan, ihes eginda edo hilda zeduten. Gainontzeko senideen egoera ere ez zen erraza izaten eta



Maravillas Lamberto, frankistek bortxatu eta hil zuten Larragako neskatxaren kasua, memoria historikoa berreskuratzeko ikur bilakatu da.

batzuetan ez zuten inoren laguntza. Gauzak horrela, emakume presoek ikaragarriko zailtasunak zituzten beraien seme-alabak konfiantzazko pertsona baten ardurapean uzteko. Ama askorentzat, aukera bakarra beraiekin batera kartzelan edukitzea zen. Umeek amek baino gehiago jasaten zuten baldintza gogorretako itxialdiaren bizimodua. Gosea, hotza, zigorrak edo gaixotasunak ziren eguneroko ogia. Heriotza ere bai. Carmen Riera preso ohiak azaldu zuen nola aste batean, 1940ko abuztuan, Saturrarango kartzelan 30 bat haur hil ziren, haien artean bere alaba Aurora, birus ezezagun baten erruz.

Batzuk hiltzen ziren bitartean, beste batzuk jaiotzen ziren kartzelan bertan. Horren adibidea dira Erregimeneko prentsak hainbat zenbakitan argitaratutako haurren bataioak. Haur hauek aitapontekoarekin eta amapontekoarekin batera –normalean Mutriku inguruko frankista ezagunak– azaltzen ziren dotore asko argazkietan. Propaganda eta amen testigantzak ikusita, badirudi frankistak gehiago kezkatzen zirela haurren bataioaz, janaria edo osasun zaintzak emateaz baino.

1940ko apirilaren 6ko BOEn, martxoaren 30eko Agindua argitaratu zen, espetxeetan zeuden haurren egoera arautzeko. Hiru urte tik gorako haurrak kartzelatik atera behar zirela esaten zuen. Familiarrak aurkitu ezean, Estatuak bere gain hartuko zituela ere zioen Aginduak. Momentu hartatik aurrera irtenbide baten bila hasi ziren. Inork ez zituen bere seme-alabak Estatuaren esku utzi nahi, berriro ez ikusteko aukerak handiak ziren eta. Seniderik ez zutenek, aske ateratako kideren bati laguntza eskatzen zioten. Beste kasu batzuetan, espetxetik gertu bizi ziren familiek haurrak hartzen zituzten ama kartzelatik atera arte. Horrelako kasu asko ezagutzen dira bai Ondarroan baita Mutriku ere, familia asko prest agertu baitzen Saturrarango espetxeko haurren bat hartzeko. Amak, espetxetik ateratzean, umea berreskuratzen zuen

Kriminologia Institutuaren proiektua

Euskal Kriminologia Institutuak Saturrarango espetxeari buruzko ikerketa multidiziplinarra darama aurrera, Jose Luis de la Cuesta eta Pako Etxeberriaren zuzendaritzapean. Proiektua Emakundek babestu du diruz eta Saturraranen preso egondako 800 emakumeren txostenak ikertu dituzte jadanik. Horrez gain, elkarrizketak ere egin dituzte lekukotzak jasotzeko. Norbaitek informazio gehiago balu, helbide honetara idatz dezake: andernaiz@hotmail.com.

kasu gehienetan. Beste batzuetan, ordea, etorkizun ilun baten aurrean, preso ohiak nahiago izaten zuten haurra konfiantzazko harrera familietan behin betiko utzi, haiekin batera zorigaiztoko bizimodua ematea baino.

Familiaren bat aurkitzerik ez zuten haurrak barnetegi berezi batzuetara eramane zituzten. Bertan, Antonio Vallejo-Nágera teniente medikuaren teoriak indarrean jarzen ziren; alegia, “eugenesia”-ren erabilpena bultzatzen zen. Teoria horren arabera, ama gorriek komunismoaren gaitza zuten eta haurrak ez kutsatzeko modu bakarra, kontaktu fisikoa saihesteko asmoz, beraiengandik urruntzea zen. Ideia hauek neurrigabeko samina ekarri zuten. Askok izan ziren teoria horrengatik isuritako malkoak. Lege horren pean eroritako haur askok ez zuen berriro bere ama ikusi. Auxilio Social erakunde falangistaren bitartez, arautu gabeko adopzioetan ematen ziren haurrak, frankismoaren aldeko familien artean. Batzuek, eduki ezin izan zituzten seme-alabak bezala hezteko hartzen zituzten haurrok, beste batzuek, morroi merkea baino ez zuten bilatzen.

Emakume askorentzat hau izan zen azkeneko zigorra, beraien seme-alaben lapurketa. Saiakera batzuk egin badira ere, gaur egun, 2011. urtean argiztetik urrun daude gertaera hauek. 1942an 9.059 haur ziren Estatuaren ardurapean. 1943an 12.042. Ume hauetako asko non dauden, gaur egun oraindik ez dakigu. ■



Aurkezlea
UNAI GOMEZ

3. KANPORAKETA

Otsailak 19, larunbata, 20:30ean afaria, 10:30ean saioa

Juan Mari Juaristi
Ruben Sanchez
Ander Solozabal
Josu Kanpo
Iñaki Tena
Unai Mendibil

ILARDUIKO Herriko Elkartean

argia